

ÉSZREVÉTELEK MÉRAY ORGANIKUS ELMÉLETÉHEZ.

1. Az ember és a sejt analógiája.

Mi a különbség állat és ember között? Ezzel a kérdéssel kezdi meg Méray fejtegetéseit.

Mindnyájan, a kik a fejlődéstörténet alapján állunk, egyetértünk abban, hogy az ember az állati fejlődés sorozatának legfelső tagja, másfelől pedig épen a fejlődéstan szempontjából lehetetlen figyelmen kívül hagynunk az egészen új jelenségeknek egész sorozatát, mely az embernek a földön való megjelenésével együtt és további fejlődését kísérve szemünk előtt feltűnik. Ennek a két körülménynek megfontolásából mindjárt az a követelmény fakad, hogy megpróbáljunk keresni akár egy olyan specziálisan emberi képességet, akár csak annak valamely nyilvánulását, a mely nívum az állatvilággal szemben, hogy azután abban a specziálisan emberi jelenségek összegének, a civilizációnak gyökerét jelölhessük meg. Ilyen nívumnak Méray, a nyelv és a vallás, vagy más pszichikai faktorok kizárásával *a szerszámalkotó képességet* fogadja el.

Eltételezve a kérdésnek azon oldalától, hogy a vallás vagy a nyelv csakugyan nem nívumok-e az állatvilággal szemben, a mi mellett különben nem egy érvet lehet fölhozni, helyesnek találom Méray megállapítását az alábbi két okból is.

Először is az egész munkában túlnyomóan uralkodó objektív, másként természettudományi szempontra való tekintettel, azon szempontra, mely az anyagi világot, azaz tapaszt-

* Ez a cikkdolgozat már kezünkben volt, mielőtt Somló Bódognak folyóiratunk múlt számában közzétett bírálata megjelent; a szerző Somló egyes érveire egy későbbi közleményben szándékozik felelni. Szerk.

talatainknak az anyag fogalma szerint rendezhető részét tekinti tárgyának, természetszerűen helyesebb a keresett különbségnek egy objektív, mint egy szubjektív tényezőben való megállapítása. De még ha azon véleményben volnánk is, hogy az embernek meghatározó tulajdonságai a pszichikai tulajdonságok között keresendők, még azon esetben sem tekinthetünk el attól, hogy mindazon szellemi tulajdonságok, melyek a kultúrának lényeges faktorait képezik, külső, objektív megérezkítésüket egyes kultureszközökben nyerik s úgy működésükben, mint fejlődésükben annyira hozzájuk vannak kötve, hogy még ebben az esetben sem követünk el hibát, ha az ember és állat közötti különbséget a kultureszközben találjuk föl.

Másodsor az is szólhat tételünk mellett, hogy nem ezúttal találkozunk először az embernek, mint szerszámkészítő állatnak definíciójával. Legutóbb Stein Lajos egy cikkében ennek a gondolatnak egy kis irodalmát állította össze.¹ Itt olvassuk, hogy Franklin Benjamin volt az első, a ki a civilizáció eredetét az ősember szerszámaira vezette vissza s nagyobbára hozzá kapcsolódva, filozófusok, mint Ludwig Noire² és, Ernst Kapp,³ természettudósok, mint Wiener és Woltmann, nemzetgazdászok, mint Karl Bücher⁴ szőtték tovább e gondolatot. Kiegészítőleg hozzá kell írunk Stein jegyzékéhez Marxt, a ki sok tekintetben Mérayhoz igen hasonló praemissákból indult ki,⁵ az organikus szoeziológia képviselői között főleg Lilienfeldet,⁶ a E. Worms által idézett Bourdeaut,⁷ Lazarus Geigert,⁸ sőt a dolognak egy pszichológiai vonatkozását tekintve, még Lotzet is. Mindezek a gondolkozók (legfeljebb az utolsótól

¹ Ludwig Stein: *Mechanische und organische Staatsauffassung*. Deutsche Rundschau, 1904.

² Ludwig Noire: *Das Werkzeug und seine Bedeutung für die Entwicklungsgeschichte der Menschheit*. Mainz, 1880.

³ Ernst Kapp: *Grundlinien einer Philosophie der Technik*. Braunschweig, 1877.

⁴ Karl Bücher: *Arbeit und Rythmus*.

⁵ Marx: *Kapital I.* Band, 4. Auflage 143. 1. jegyzet: Ámbár az eddigi történetkutatás alig ismeri az anyagi termelésnek, minden társadalmi élet alapjának fejlődését, de legalább a történetelőtti korszakot természettudományi és nem u. n. történelmi kutatások alapján a szerszámok anyaga szerint kő-, bronz- és vaskorszakra osztották fel.

⁶ Paul v. Lilienfeld: *Gedanken über die So'cialwissenschaft der Zukunft*. Mitau, 1873—1881.

⁷ René Worms: *Organisme et société*. Paris, 1896. 95. 1.

⁸ Lazarus Geiger: *Zur Entwicklungsgeschichte der Menschheit*.

eltekintve) megegyeznek abban, hogy a specziálisan *emberinek* nevezhető tünemények legalkalmasabb külső kifejezőjét a kultúreszközben találhatjuk föl.¹

De mik ezek a kultúreszközök? Fejlődésüket, a mennyire lehetséges, visszafelé követve, bizonyos egyszerű szerszámokhoz jutunk el. Meg kell-e itt állapotodnunk eredetüknek kutatásában? Épenséggel nem. A kezdetleges szerszámok kétségtelenül egészen olyan funkciókat végeznek, mint testünk külső szervei, a melyeket még formájukban is utánoznak. Szerszámaink az által keletkeztek — mint Ernst Kapp mondja — hogy az ember némely szerveinek, a szájnak, kéznek vagy lábnak tevékenységeit projicziálta és szerszámokban alkotta újjá. A kalapács mintáját az ökölben, a fűrőét a merev ujjban, a fűrészét a fogazatban fedezhetjük föl. Némely eszközök látó vagy halló szerveinknek, a botok, fegyverek végtagjainknak kiegészítései, ruházatunk az epidermisével rokon szerepet tölt be stb. »így válik — hogy Marxtól idézzük — a természet tárgya szervünké, hogy azt saját testi szervezetünkhöz kapcsolva, természetes alakunknak határait megnövesszük.² Hozzátehetjük még, hogy a dolognak egy pszichológiai oldala is van. Lotze, ki a tapintási érzetek körül nem egy érdekes dolgot mutatott ki, figyelmeztet bennünket arra, hogy a kezünkbe vett eszközöknél, különösen, ha azok viszont egy másik tárgyat érintenek, érzeinket projicziáljuk az illető eszközökbe, a minek következtében ezen *kettős érintési érzetek* egészen sajátos módon élénkítik a külső tárgyakra vonatkozó képzeletünket s míg egyfelől

¹ Csakugyan teljesen nővum-e a kultúreszköz az állatvilággal szemben? A madarak fészkeire, méhek, hangyák és más állatok különböző termékeire lehetne itt gondolnunk. Houston Stewart Chamberlain, a ki gyöngíteni igyekszik a szerszámkészítő képességnek az emberre nézve meghatározó voltát (Grundlagen des XIX. Jahrhunderts), arra hivatkozik, hogy a szerszámalkotásnak alacsonyabb nyomait egyes állatoknál, különösen a majmoknál is, feltehetjük. Hasonlót mond a majmokra nézve Marx is. De hogy néhány egészen jelentőség nélküli esettől eltekintve, e vélemény minő tudományos adatokon nyugszik, nem tudom. Mindenesetre akár-hogy is áll a dolog, világos *először*, hogy az anyagi produkciónak az állatoknál csak oly szórványos, összefüggéstelen nyomait találhatjuk, melyektől alig képzelhető el egy az emberi szerszámokhoz vezető fejlődési vonal, míg ez utóbbiaktól kezdve ilyen fejlődés kétségtelenül megindult. *Másodszor* ne feledjük el, hogy Méray az általánosabb értelemben vett anyagi produkció és a tulajdonképeni *kultúreszközök* között egy határozott különbséget állapít meg abban, hogy ez utóbbiak cserébe léphetnek egymással.

² Marx: *Kapital*. I. B., 192. I. 4. Aufl.

arra szolgálnak, hogy sok szerszámot kellőképpen használhasunk, másfelől általában azt a kellemes érzést nyújtják, *mintha a lelki jelenlétünk elterjedne testünk tulajdonképeni határain túl*.¹ (Ennek az érzésnek szolgál — mondja Lotze — a számos, részint csinos, részint különös mozgékony függelék is, melyet az ember piperkéző vágyában testére aggatni szokott.)

Röviden: ezek után nem találhatunk nehézséget abban, hogy tulajdonképeni szervezetünkhöz ezen, mint mondották: *féleleven* külső tárgyakat is hozzágondoljuk, másszóval, hogy testünknek egészen határozottan természettudományi értelemben vett fogalmát szervezetünknek másodlagos részeire is kiterjesszük.²

Látjuk, hogy oly tételekkel van eddig dolgunk, melyek épenséggel nem önkényesek, hanem a valóság által felénk nyújtva, már nem egy gondolkozónak szemébe ötlöttek. A következő lépés azonban, legalább a mennyire tudomásom terjed, új a tudomány történetében.³ Eddig csupán arról volt szó, hogy az organizmusok fejlődését egy oly folyamatnak kell tekintenünk, melyben egyideig maga a szorosabb értelemben vett testi organizmus emelkedik mind magasabb fokozatokra, majd pedig a fejlődésnek bizonyos fokán e test körül a másodlagos szerveknek egyre növekedő tömege halmozódik fel. E tételhez most azt fűzi hozzá Méray, hogy egy ehhez egészen hasonló evolúzióra akadhatunk, némileg más külső alakban, a valóságnak egy más területén is, és pedig a sejtek fejlődésében.

Széltében ismeretes a természettudósok előtt az a nézet,

¹ Lotze Hermann: *Psychologia*. Ford. Kármán Mór. Bpest, 1887. 41. 1.

² Természetesen vannak kulturjavak, melyek mint házak stb., nem egyes individuumokhoz, hanem többekhez tartoznak. Érdemes elmélkedni azon hogy mi különbség is van testünknek, mint említettem, másodlagos és tulajdonképen szervei között? Ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanazon hivatást itt elsődleges, amott, másodlagos szervek teljesítik (nemcsak a műfogakra vagy műlábakra gondolok itt, hanem arra is, hogy pl. míg nekünk természettől nőtt fülköveink, otolithjeink vannak, addig bizonyos rákok maguk dognak be füleikbe ezen célból kis kövecskéket), azt hiszem, érezni fogjuk, hogy itt is csak átmenet van s nem fogunk fennakadni azon, hogy ezen két dolog között nincsen más különbség, minthogy az utóbbiak legtöbbször cserébe is léphetnek egymással.

³ Teljesség kedvéért Lilienfeldet kell itt említenem, kinek a kulturjavak és az organizmus intercellularis anyagai között felállított analógiája az itt tárgyalttal ugyanazon a nyomon jár, a nélkül azonban, hogy annak keletkezésében, mint személyes közlésből tudom, része lett volna.

a melyre itt Méray hivatkozik.¹ Arról van szó, hogy a legalsóbbrendű szervezeteket, a Haeckel által moneráknak elnevezett egysejtűeket, Kassowitz ősplasmáját, olyanoknak kell elképzelnünk, a melyekben magra és protoplasmára való differenciálódás még nincsen. A fejlődés vonalán ennek az egyszerű szerves lénynek utóda a sejtmag, a mely körül bizonyos fokon a közte és környezete között közvetítő szerepre hivatott új szervnek, a protoplasmának egyre növekedő tömege halmozódik föl.

Lesz még alkalmam arra, hogy a felszínes és szűk tartalmú s a mélyebbre hatoló és tartalmasabb analógiák közötti különbséggel behatóbban foglalkozzam, de már itt is hangsúlyozhatom azt, hogy bármily meglepőnek is tűnik fel első tekintetre e két ténsorozatnak egymással való szembeállítására, kételyünknek tünedeznie kell abban az esetben, ha sikerül kimutatnunk, hogy ezen említett analógia körül a további analógiáknak bővebb sorozata csoportosul. Tényleg a kultureszköz és a protoplasma szembeállítása Méraynál nem csupán egy odavetett analógia, hanem belőle a szerző a további megegyezések (mint kifejezi: a fizikai viszonylatokban való megegyezések) nagyobb sorát fejti ki. Nem szándékozom ezúttal ezen analógiák teljes körét felölelni, nem szándékozom különösen kiterjeszkedni éppen a legfontosabbra közülök, t. i. a sejtmag és protoplasmája között valószínűleg lejátszódó kémiai folyamatok és másfelől az organizmusnak anyagi eszközei segítségével végzett munkája összehasonlítására. Ennek tárgyalása mindjárt előtérbe tolná az egész elméletnek élettani szempontból való megvitatását, a melyet nehézségénél fogva későbbi alkalomra kell halasztanom. Maga Méray is az analógiának csak külső kontúrajait rajzolja meg munkájának bevezető fejezetében, melylyel itt különösen foglalkozom s a mélyebbre hatoló megegyezések kimutatását későbbi fejezetekben nyújtja, miután előbb kifejtette az életnek egy kémiai teóriáját, mely a sejtmag és protoplasma élettánának tárgyalásánál alapul szolgál. Csak érinteni akarom itt, hogy e teória szerint a protoplasmaában végbemenő kémiai folyamatok közül

¹ Prof. Dr. Max Kassowitz: *Allgemeine Biologie*. Wien, 1899. 2. Band. 2. 1.: „A biológusok által oly gyakran szellőztetett kérdés, hogy történetileg tekintve, a mag vagy a sejttest régibb-e, az én álláspontom szerint kétség nélkül akkép döntendő el, hogy a mag a legközvetlenebb vonalban az ősplasmától származik le, míg a sejtprotoplasma csak később jött létre a külső behatások megváltoztató befolyása következtében. *A mag tehát az én felfogásom szerint maradványa, pontosabban szólva, utóda a külvilág direkt behatása alól elvont ősplasmának.*”

az oxidáció a legnevezetesebb s hogy e nézet közléről rokon a Pflüger által felállított és Verwormnál bővebben tárgyalt életelmélettel, a mennyiben az élet magyarázatában mindkettőnél ugyanazon kiindulópontokkal, az oxigénnek a szerves vegyületekben bírt különleges szerepével s a synthesis struktúrájának ez által feltételezett labilitásával találkozunk.¹ Ellenben ellenkezik fontos pontokban Kassowitz elméletével, ki az oxidáczió-
nak az életjelenségek között egészen más jelentőséget tulajdonít.² Nem bolygatva tovább e kérdést, lássuk egyelőre a külsőleges hasonlóságokat a protoplasma és az anyagi javak között.

Ilyen mindjárt a kultureszköz és a protoplasma funkciójának analógiája. Mindkettő közvetítést létesít külső behatások és a tulajdonképeni organismus között, arra szolgál, hogy általuk a test a külső hatásokat nem *nyersen*, hanem bizonyos megfelelő módon átalakítva vehesse föl magába.

Hozzáfűzhetjük ehhez, hogy a szóban forgó analógia egy másik oldaláról tekintve, azon természettudományi hypothesissel vág egybe, a mely szerint a magot a sejtben olyanforma centrálisan vezető és összefoglaló készüléknek kell tekintenünk, mint a milyennek a többsejtű szervezetekben az idegrendszert ismerjük.³

Ebből az is következik, hogy ha a magasabbrendű sejtek magvát a mi idegrendszerünkkel, javainkat pedig azoknak protoplasmájával helyezük párhuzamba, akkor a mi javaink alsóbbfokú képleteinek, az állati test külső szerveinek is megfelelő analogonnal kell találkozniok az egysejtűek fejlődésében. Ezt az analogont meg is leljük a mikrobáknál, melyeknek még aránylag igen kevés, a magasabb fokozatokhoz képest

¹ Max Verworm: *Allgemeine Physiologie*. 2. Aufl. 309. I.

² Max Kassowitz: *Allgemeine Biologie*. 1899. Kassowitz elmélete oly szilárd és logikus alapokra van építve, hogy okvetlenül föl kell vetnünk a kérdést, mily következményekkel jár az itt tárgyalt analógiára az az eshetőség, ha a sejt chemizmusának főt említett két ellentétes felfogása közül Kassowitzé a helyes. Ebben az esetben téves mindaz, a mit Méray az oxigénről és az oxidáczióról mond, de a többi analógiák megmaradnak.

³ Először Eimer állította föl világosan ezt az analógiát. (Dr. G. H. Theodor Eimer: *Die Entstehung der Arten auf Grund von Vererben erworbener Eigenschaften*. Jena, 1888. I. Theil. 374.: Die Zellkerne als Nerven-Centralorgane.) Ezzel szemben úgy látom, hogy Verworm, ki azt igyekszik bizonyítani, hogy a mag és sejttest a priori szükséges és egymásnak koordinált szervek, meglehetősen magányosan áll véleményével a természet-tudósok között.

alacsony fejlettségű protoplasmájuk van és itt most azt is látjuk, hogy úgy ezen, mint a magasabb fokon, a protoplasma fejlettségének igen figyelemreméltó hatása van az egyes individuumok között fellépő kölcsönös vonatkozásokra.

Tudjuk, hogy az emberi társadalmak alacsonyabb fokozatait megtalálták az állati társadalmakban. De eddig még minden kutató, a ki ezzel a tárggyal foglalkozott, mint pl. nálunk Beöthy Leó is,¹ valami határozott különbséget volt kénytelen konstatálni az emberi és állati társadalmak között. E különbség legszembetűnőbben mindjárt abban nyilvánul, hogy az állati társadalmak nemcsak kevésbé állandóak és jóval egyszerűbbek, a mely utóbbi körülmény magában még nem okozna nehézséget, hanem csak itt-ott mutatkoznak az állatvilág fejlődésének vonalán és sehol sem képezik egy mindmagasabbra emelkedő tökéletesbülésnek alapját, mint a minő — hisz ez voltakép a történelem — a legelső emberi társadalmakkal *lényegileg* kétségtelenül megindult. Ennek a feltűnő különbségnek most egy igen találó formulázására és magyarázatára jutunk Méray analógiája révén. Egyfelől arra kell gondolnunk, a mit a mindjobban előtérbe nyomuló modern gazdaságtörténeti irány és tulajdonképeni alapítója, a történelmi materializmus fölismert, hogy t. i. a társadalmi életnek voltaképeni leggyökeresebb összetartó tényezőjét, a társadalom kovászát, a gazdasági folyamatok képezik, a mire különben már Herbert Spencer is rámutat, midőn azt hangoztatja, hogy az emberek társulásának legeredetibb, szinte *öntudatlanul természetes* alapját a javak meginduló cseréje alkotja. Másfelől forduljunk ismét a fiziológiához. Majdnem ugyanakkor, mikor a gazdasági iskola elmélete kialakult, a fiziológiában is — talán nem is minden kölcsönhatás nélkül — egy egészen analóg fölismerés, t. i. a sejttársadalmak: organizmusok összes, bonyolódott életfolyamatainak egyetlen alapvető folyamatra, az *anyagcserére* való visszavezetése, tört magának utat. (Hol is az a további lépés, hogy lehetséges-e magát az anyagcserét is egy még gyökeresebb, valami kémiai folyamatra visszavinni.) Minden más előtt lefelől a gazdasági állapotot ismerjük meg: ez lett a jelszó történelemben és szociológiában. Minden más előtt lefelől az anyagcserét fejtsük meg: ez lett a követelmény a modern fiziológiában.

¹ Beöthy Leo: *A társadalom keletkezéséről*. Budapest, 1878.

És mi is az anyagcsere? A magas fejlettségű sejt már nemcsak saját maga számára termel protoplasma-anyagokat, hanem más sejtek számára is, melyektől viszont ismét termékeket vesz át és e cseréből mind összetettebb, mind több sejtet, mind szorosabban egy közösségbe kapcsoló, egymásra utaló folyamatai képződnek ki.¹ Ez az anyagcsere a protozoa-fejlődés vonalán is és a metazoa-fejlődés vonalán is, a melyeket előbb szembeállítottunk egymással, ugyanazon a fokon lép fel. Emitt az embernél, amott a legmagasabb sejteknél. Mindkét oldalon ezt az individuumok csoportosulásának egy alacsonyabb foka, a túlnyomóan ideiglenes, *anyagcsere nélküli*, tehát nem belső kapcsolatok, hanem külső összetartó hatások alapján létrejött közösségeknek képe előzi meg. A hasonlat tehát másfelől tekintve, a mikroba-telepeknek és az állati társadalmak hasonlatát is magában rejti. Ugyanekkor rávezet bennünket a többsejtű szervezeteknek és az emberi csoportosulásoknak analógiájára és így érünk el a mű tulajdonképeni céljához, t. i. hogy az organizmusok és a társadalmak között analógiákat állapítsunk meg azon célból, hogy ez által, ha lehetséges, a társadalmak törvényszerűségeit, korunknak legtöbbet vitatott problémáját, az organizmusok törvényszerűségeivel világítsuk meg. (A párhuzamnak egy további folyományát, az egyes kultúreszközök közötti funkciókülönbségeknek és a protoplasma alkotóelemei közötti különbségeknek egybevetését, a tudomány ezidei állapota mellett nem lehetséges földeríteni.)²

2. Az organikas szociológia logikai és módszertani szempontból.

Ha minden tudományos praeoccupatio nélkül nézzük e dolgokat, *elvi* kifogást alig emelhetünk az okoskodás eddigi

¹ Méray: 187—217. 1.

² Csak annyit láthatunk a mikroszkop alatt — mondja M. — hogy a protoplasmában különféle alakú pálczikák, csapok stb. vannak. Meg kell ehhez jegyezni, a nélkül, hogy ez által formális és nem a viszonylatokban való megegyezéseket keresnénk az ember és a sejt között, hogy Kassowitz ezeket a testecskéket nem számítja a tulajdonképeni protoplasmához, hanem őket, mint a protoplasma termékeit és kiválasztásait, a *metaplasma* név alatt foglalja össze. Vajjon Kassowitz logikus és érdekes sejt-hypothesis meggyöngíti-e az itt tárgyalt analógiát? Azt hiszem, éppen ellenkezőleg. Mert ha a kultúreszközöket nem a tulajdonképeni protoplasmával, hanem annak termékeivel állítjuk párhuzamba, akkor a sejtmag és protoplasma közötti különbségnek még inkább az idegrendszer és a többi test közötti különbség felel meg.

menete ellen. Egyfelől az analógiának sokoldalúsága legalább is valószínűvé teszi, hogy itt nem egyszerűen *kigondolt* egymásra vonatkoztatással, hanem a valóságban meglévő hasonlósággal van dolgunk. Másfelől pedig egész gondolkozásunk sem lévén egyéb a logika szerint, még legelemibb tényeiben sem, mint általánosabb értelemben vett összehasonlítás: két elemnek egymásra való vonatkoztatása, egészen természetes azon szükséglet, hogy a hol a valóságban vonatkozásokra bukkanunk, ott ezeknek továbbnyomozására törekszünk, voltaképen egyelőre tekintet nélkül azon gyakorlatilag vagy tudományosan hasznos eredményekre, melyek ezen törekvéseinkből származhatnak. Tudjuk, nem is ez az első eset, hogy a mióta tulajdonképeni fiziológia és társadalomtudomány létezik, a szerves világ és a társadalmak között fenforgó analóg törvényszerűségek megállapításán munkálkodtak. Ismeretes, hogy főleg Herbert Spencer, Lilienfeld, Schäffle és Bené Worms dolgoztak ezen több-kevesebb sikerrel és nyomukon egy egész társadalomtudományi iskola, az u. n. organikus szociológia keletkezett.

De kötelességünk tekintetbe venni azt is, hogy az organikus szociológiával szemben egy többé-kevésbé visszautasító, vagy legalább is idegenkedő áramlat is fellépett, természetesen a nélkül, hogy szükséges volna itt ezen tudományos pártnak minden egyes nézetével bővebben foglalkoznunk, részben mivel a vita folyamán több kérdés határozottan tisztázódott, részint pedig mivel a pör egy részében oly állítások fölött folyik, melyek nem közösek Méray és a többi organikus szociológus között.

Általánosságban véve, kissé különös, hogy milyen bizalmatlankodással és ellenszenvvel, a szkepszisnek minő apparatusával szállottak síkra az organizmus és a társadalmak közötti analógiák ellen, mintha itt valamely inkább spekuláczió, mint empirikus adatokon nyugvó elmélettel, egy fogalom-konstrukcióval állanánk szemben, nem pedig egyszerűen oly hasonlóságokkal, melyeket az egyidejűleg növekedő fiziológiai és szociológiai tapasztalat maga nyújt felénk. Maga a *szerves társadalom-elmélet* név is alkalmas volt ilyen félreértések meggyökeresedésére. Igaz ugyan, hogy az organikus szociológusok, de más gondolkozók is, a társadalom definíciójára törekedvén, formuláltak olyan általános hangzású tételeket, melyekbe a társadalom és az organizmusok vonatkozásairól való nézeteiket

mintegy belefoglalták, ebből azonban még nem következik, hogy ezen formulákat az egész felfogást kimerítő vagy meghatározó tételeknek kell tekintenünk, a mint azt legjobban épen a szóbanforgó organikus szociológia példája mutatja. Szó volt pl. arról, hogy a társadalom *organizmus-e* vagy *organizáció*, a fiziológiai organizmusokkal *egyenrangú* vagy *nem egyenrangú*, például *szereződéses*, *akarati* (Willensorganismus) vagy *szellemi* organizmus stb., de a tévedés épen abban rejlik, mintha a kérdésbe jövő irányzat súlya ezeken, a filozófiára, és nem a tudományra tartozó meghatározásokon és nem első sorban magán, az organikus és a társadalmi ténytársorlatok összehasonlításán nyugodnék.

Pedig úgy látszik, a dolog jóval egyszerűbb. Mint már eddig is igen sok esetben és pedig legtöbbször nagy haszonnal történt, kutatási célokból használt analógiákról van szó, a melyeknél — tegyük hozzá — természetesen fenforognak bizonyos logikai kautelák is.

Megjegyezhetjük, hogy a szerves társadalomelmélet kritikusaik jórésze, különösen a módszertani és logikai kérdésekben mint ismeretes, erősen iskolázott német tudósok, lényegében véve nem is találtak foltot az organikus szociológia alapelvein. Ezzel szemben a mi társadalomtudományi irodalmunkban határozottan túlzó támadásokkal találkozunk. A szerves társadalomelmélet kritikusaik táborában egy egész fokozati rendet állapíthatunk meg, a mely átmeneteiben magára az ellenséges területre is átvezet. E fokozatnak legszélsőbb szárnyára kell helyezni Jászi Oszkár véleményét, melyet a szerves társadalomelmétről Hegedűs Lóránt és Tegze Gyula idevágó művei kapcsán kifejtett.¹

Tegyük föl — úgymond Jászi — hogy az organikus szociológiának igaza van, azaz hogy a társadalom szerves lény. Mi következik ebből? Analógia és analógia, semmi egyéb. Ezen analógiák pedig csak a többé-kevésbé sikerült mezben, megjelenésük ízlésesebb vagy ügyetlenebb voltában különböznek egymástól. Így pl. a fölszínes hasonlóságok (melyeket az organikus szociológiának nem győztek eléggé fejéhez vágni és pedig nem is minden jog nélkül), mint főleg az organizmus szövetei és az egyes társadalmi osztályok között vont párhuzamok és például Hegedűsnek az egyéni és a társadalmi tudatot

¹ Jászi Oszkár: *A szerves társadalomelmélet*. Budapesti Szemle, 1901.

szembeállító analógiája között Jászi szerint, csak a formában van, a lényegben nincs különbség. Tudományos haszna egyiknek sincs.

Ezen gondolatmenet ellen azonban több kifogást kell emelnem. Az első az, a miről már volt szó, hogy tévedés az u. n. szerves társadalomelmélet tudományos jelentőségét főleg azon tételben és annak jelentésében látni, hogy a társadalom szerves lény. Másodsor önkenyes eljárás semmi különbséget sem tenni analógia és analógia között, holott világos, hogy a dolgoknak csupán fölszínét érintő és az azokba mélyebben merülő analógiák között az átmenetek egész fokozatos sorrendjét lehet fölállítanunk. Végre is mindent lehetséges vonatkozásba helyeznünk, miután legalább is azon egy tulajdonság minden dologban megvan, hogy *létezik*. De az ilyenféle vagy ehhez kisebb-nagyobb mértékben hasonló, csupán egy vagy más tulajdonságnak megvilágítására vagy hatásosabb stilisztikai kifejezésére szolgáló, tehát inkább művészi célból használt *hasonlítások* és a tudományosan használható *hasonlóságok* között épen az a különbség, hogy míg az előbbieken egy vagy nagyon is általános vagy kevésbé lényeges hasonlóságot a lényeges és specifikus *különbségek* nagy tömege kísér, addig ezektől az analógiáktól a reális jellegűekhez épen egy olyan átmenet vezet, melynél mind lényegesebb és bővebb tartalmú megegyezések felléptével egyidejűleg a különbségek mind kisebb jelentőségűekre vagy pedig mind nagyobb mérvben általánosakra korlátozódnak. Az előbbieknél inkább a mi önkenyes *vonatkoztatásunkról*, az utóbbiaknál magának a valóságnak általunk csak kifejezésre juttatott *vonatkozásáról* lehet szó. Így pl. a kötőszövetek és az alkalmazottak osztályának analógiája — melyet E. Wormsnak, úgy látszik, egyebekben sem nagyon szerencsés organikus szociológiájában találhatunk — nem eléggé reális, mert kevésbé lényeges megegyezések mellett számos különbséget mutat, míg ellenben a protoplasmának és a javaknak tárgyalt analógiája ennél jóval reálisabb, mert ha igaz is, hogy a protoplasmának igen sok tulajdonságát még nem ismerjük, de föltételezve azt, a mire a többi szembetűnő hasonlóság alapján van is jogunk, hogy t. i. az egyes javak és az egyes protoplasma elemek funkciói között is vannak megegyezések, a kettő között csupán egyetlen *általános* jelentőségű különbség marad, a mi épen ezért nem állja útját az összehasonlításnak, hogy t. i. előbbi az általános fejlődésnek egy korábbi, utóbbi

egy későbbi lépcsőjén áll, másszóval, hogy az előbbi egyszerű, az utóbbi összetett. Hogy egy tisztán stiláris jellegű hasonlattal éljek, ez olyanforma különbség, mintha egy dallamot előbb énekel, majd zongorán, végül egész orchestrummal adunk elő. A melódia különböző megjelenése mellett is ugyanaz marad mert az egyik esetben hangzó minden egyszerű elem helyén a másikban egy akkord fordul elő és ha például az említett melódiákat csak töredékekben ismernők, úgy egyes kiindulópontokul szolgáló megfelelések megállapításával — olyanformán tehát, mint a hogy rosette-i kő különböző nyelvű szövegeinél történt — lehetséges volna a hiányzó részeket megközelítőleg rekonstruálnunk.

Már ebből is gondolhatjuk, hogy az analógiák nem lesznek minden jelentőség nélkül a tudományos kutatásban. És a tudományos módszertan theoretikusai egyértelműleg mondják is, hogy a tapasztalati tudományoknak talán legnevezetesebb eredményei mind ezen az utón jöttek létre, melyet a logikában mint *analógiák útján való következtetést*, tudományos alkalmazásában pedig mint *összehasonlító módszert* ismerünk. Nemcsak a csillagászatnak, a matematikának vagy az állattannak, hanem még inkább a pszichológiai tudományoknak, melyeknél egyéb módszerek, mint a kísérlet, de még a közvetlen megfigyelés is legtöbbször, ki vannak zárva, így pl. az *összehasonlító jog* — vagy vallástörténetnek, nem egy eredménye ezen az úton keletkezett, sőt azon eredmények, melyeket Jászi, mint a *sui generis* — azaz az organikus világ hasonlóságaitól teljesen eltekintő — szociológia eredményei gyanánt felsorol, egytől-egyig ezen okoskodás alapján jöttek létre, melynek logikai sémája röviden ez: ha két dolog egymással több lényeges vonásban megegyezik, akkor valószínű, hogy az egyiknek az említettekkel összefüggésben levő egyéb tulajdonságai hasonló tulajdonságokkal fognak találkozni a másikkal is.¹

¹ Nem lesz érdektelen följegyezni itt Ernst Mach szavait egy legutóbb megjelent cikkéből: „Az *összehasonlítás* a tudomány leghatalmasabb benső életeleme. A zoológus a denevér szárnyának csontjaiban ujjakat lát, összehasonlítja a koponyacsontokat a csigolyákkal, a különböző organizmusok embrióit egymással és ugyanazon organizmus fejlődési szakait egymásközött. A geográfus a Garda-tavat fjordnak, az Aral-tót egy kiszáradásban levő lakénak tekinti. A nyelvész összeveti a különböző nyelveket és ugyanazon nyelv egyes képződményeit. Ha nem is szokás *összehasonlító* fizikáról beszélni, mint a hogy összehasonlító boncztanról beszélünk, ennek oka csupán abban rejlik, hogy egy inkább *aktív* kísérleti tudománynál

De mi sem természetesebb, minthogy ez így van. Egyfelől a kutatásunk tárgyát képező jelenségek legtöbbször sokkal bonyolódottabbak, hogysen azokba és épen meghatározó tulajdonságaikba, közvetlenül behatolhassunk. Áll ez első sorban épen a legbonyolódottabb jelenségekkel, a társadalom életével foglalkozó tudományra, a szociológiára nézve. Az idő meg fogja mutatni, sikerül-e majd a sui generis szociológiának a társadalmat, magának a társadalomnak körébe belezárkózva, azaz minden más, másutt előforduló hasonló fejlődéstől eltekintve, megfejteni? Eltekintve attól, hogy vajjon az ilyen értelemben vett szociológiának Jászi által felhozott eredményei valóban szociológiai, nem pedig vallástörténeti, jogtörténeti, ethikai stb. eredmények-e, minthogy jogosan lehetne felhozni, hogy a valódi szociológia nem ott kezdődik, a hol részjelenségekről, hanem ott, a hol az egészében vett társadalom összefüggő életéről van szó, eltekintve ettől, gondoljunk arra, a mi ma már világos, hogy legelső sorban és minden más előtt arra volna szükség, hogy eddigi gazdasági fejlődésünknek összefüggő folyamatát megállapítsuk. De bármennyire föl is lendültek utóbbi időben a gazdaságtörténeti kutatások, azt látjuk, hogy a történelem adatai sokkal töredékesebbek és homályosságukban sokfélekép magyarázhatók, hogysen csupán ezen az után a feladat megoldását remélhetnök. De ha föltételezzük — és én azt hiszem erre van jogunk — hogy a gazdasági élet kifejlődésében ugyanazon folyamatok játszódnak le, mint az anyagcsere kifejlődésében, akkor az organizmusokból ismert törvényszerűségeknek mintegy a társadalmi életre való rávetítésével megkaphatjuk azt az összefüggő képet, a melynek megrajzolása talán a legnevezetesebb és a legnagyobb sóvárgással várt eredmény volna, melyet korunk tudománya a mai nemzedéknek átnyújthat.

De másodsor azért is természetes az analógiák tudományos fontossága, mert — a mi Méray természetfilozófiájának is gerincze — számos jel mutat arra, hogy ismert valóság egyes részei egy fokozatosan kibontakozó, az egyszerűből az összetetthez alacsonyabb és magasabb összefüggéseknek mintegy ritmikusan felépülő sorozatán át vezető fejlődésnek eredményei, a mely tehát egész terjedelmében mindenhol analógiákat mutat.

figyelmünk a benne rejlő *kontemplatív* elemről nagyon is elterelődik. A fizika, mint minden más tudomány, az összehasonlítás által él és növekszik.” (E. Mach: *Prinzip der Vergleichung in der Physik.*)

Így tehát csak azt kérdezhetnék, hogy az organikus analógiák csakugyan egészen olyan reális analógiák-e, mint azok, a melyeknek alapján az előbb említett természettudományi stb. eredmények létrejöttek s a melyeknek alkalmazása ellen az organikus szociológia ellenfelei nem emeltek óvást, a nélkül, hogy ennek következtelenségét észrevették volna. Azt hiszem, hogy az organizmusok és a társadalmak közötti hasonlóságok fölismerése első tekintetre mindenki előtt meglepő. Úgy tűnik föl, mintha itt nem egynemű vagy legalább is egymástól távol eső dolgokat hasonlítanánk össze, a mint tényleg ezek a hasonlóságok két olyan tudomány között létesítenek kapcsolatot, a melyek között jóidőig úgyszólván semmi szövetkezés nem állott fenn. De a mi először is az előbb említett nehézséget illeti ne feledjük el, hogy annak oka az is lehet, hogy még nem szoktunk eléggé hozzá, hogy az organizmusokat; és a társadalmakat *egyforma szempontból* tekintsük, a mi a kettőnek szembeállításához legelőször is szükséges. A szerves világot illetőleg az őseMBER kora óta megszoktuk, hogy az állatokat és növényeket egységes lényeknek tekintjük is még nem sok ideje, hogy a tudomány őket a sejtek felfedezésével kompozitummá bontotta szét.¹ A társadalomnál éppen fordítva történt: itt rendesen csoportot látunk és csak a társadalomtudományi elmélkedés volt az, mely e csoportból egy *egységes lényt* alkotott. Így éppen Herbert Spencer mindjárt azzal kezdte a szerves társadalomelmélet kifejtését, hogy a társadalomban ne lássuk a gyűjtőnevet, hanem azt egy egységes létezőnek kell tekintenünk. Azóta az ismeretlan sokat foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mi jogon is különböztünk meg egyes tárgyakat a tapasztalatnak voltaképpen összefüggő mezejében és arra az eredményre jutott, hogy a valóságban tulajdonképpen nincsenek egymástól elhatárolt, külön dolgok, hanem csak *összefüggések* és éppen csak ezen összefüggéseket jelöljük meg, midőn a tapasztalat egy részére valami fogalmat s arra egy nevet alkotunk. Legfeljebb csak arról lehet szó, hogy ezen összefüggéseknek integrációja, az azt alkotó

¹ Legújabbban ismét egy kis elhajlás észlelhető az ellenkező irányba. Több szövettani bizonyíték merült fel arra nézve, hogy a test egyes sejtjeit nem zárják el egymástól teljesen a sejtfalak, hanem azoknak protoplasmája a sejtfalak üregein keresztül össze van növe egymással. Így egy állat vagy fa teste egy összefüggő egészet képez. De ez nem érinti azt a nézetet, hogy a többsejtűek az egysejtűek társulása útján keletkeztek.

vonatkozások szorosabb vagy lazább foka, rövidebb vagy hosszabb tartama szerint több vagy kevesebb alapunk van az ilyen fogalmak alkotásánál, de viszont meg kell gondolnunk, hogy úgy az organizmusoknál, mint a társadalmaknál ezen lazább és szorosabb összefüggéseknek egész fokozati sorrendje van meg és ebből csak arra a követelményre jutunk, hogy az egyik és másik sorozatnak olyan egységeit állítsuk szembe egymással, a melyek integrációjának foka körülbelül egyenlő, hogy ez által a fenforgó különbséget lehető legcsekélyebbre redukáljuk. — De még ha az ellenkező álláspontra helyezkedünk is, azaz ha azt mondjuk, hogy a társadalom csak *fogalmi létező*, akkor sem származik ebből semmi nehézség az organikus szociológiára, mert természetes, hogy akkor következetesen ugyanezt kell mondanunk az organizmusra is és így megint csak egynemű dolgokhoz jutunk.

Ha jól értem, az organizmusok és a társadalmak, szerintem csak látszólagos, különmeműségének gondolata lappang Pauler Ákosnak e folyóiratban megjelent egy véleményében,¹ mely ugyan csak egy rövid megjegyzés, inkább csak egy oldalvágás az organikus szociológia ellen egyéb fejtegetések kapcsán, de a melyet, mivel tudomásom szerint új érv az organicizmus vitájában, nem lesz fölösleges itt megemlítenünk. A szociológia tárgykörének fejtegetésénél Pauler Ákos a következőket mondja: »az, a mit társadalomnak nevezünk, a valóságban egy nagy *folyamat* (és *nem entitás* vagy *szubstancia*, mint némely metafizikus és az úgynevezett organikus elmélet ismeretelméleti dogmatizmusában gondolja)«. Ezzel szemben határozottan azt hiszem, hogy semmi ismeretelméleti vagy logikai kifogást nem lehet emelni a társadalomnak, mint határozottan *anyagi, szubstanciális* létezőnek, vagy hogy Méray szavaival éljek, mint *valóságos állati testnek* szemlélete ellen úgy, a mint arról a szóban forgó munkában elejétől végig szó van. Hiszen a fiziológia és állattan, már a mennyiben tisztán fiziológia és állattan, kétségtelenül mint pusztán anyagi létezőt tekinti az embert s ez utóbbinak egy meghatározott csoportja már megszűnne annak lenni? Nincs eszemben tagadni vagy akárcsak lebecsülni is az újabb filozófiának azt az eléggé nagyra nem becsülhető tételét, hogy a valóságnak voltaképeni mélyén semmi *tárgyszerűség* nincs, hanem csupán tiszta *történet, folyamatok*. Bizonyára alig van ennél hatalmasabb épületköve újabb világ-

¹ 1902. 2.

nézetünknek. De következik-e ebből a *folyamat* és a *szubstancia* fogalmának olyan egymást kizáró szembeállítás, mint a minőre az idézett szavaknál okvetlenül gondolnunk kell? Bizonyára nem szükséges Pauler előtt hangoztatnom, hogy a valóságnak ilyen felfogása nem jelenti még a szubstancia eddigi fogalmának, mint ócska lomnak, teljes félredobását. Az új felfogás nem semmisítette meg a *szubstancia* régi fogalmát, csak átalakította, annyiban, mint röviden kifejezni szokták, hogy míg azelőtt egy önmagából tevékenységet keltő szubstanciát (Tätigkeiterzeugende Substanz) tekintettek a jelenségek alapjának, addig ma megfordítva: előttünk szubstancia alakjában jelentkező tevékenységekről (Substanzerzeugende Tätigkeiten) kell beszélnünk. Más szóval: a társadalmat tekinthetem folyamatnak is, anyagi lénynek is: minden szemponttól függ.

A természettudomány az organizmusok között összetettségük szerint elsőfokú (egysejtűek), másodfokú (többsejtűek) és *harmadfokú* (többsejtűek együttélő telepei) *individuumokat* szokott megkülönböztetni és ha már most megvonjuk az emberek bizonyos meghatározott együttéléseitől a jogot, hogy őket szubstanciális létezőknek lehessen tekinteni, akkor meg kell vonnunk ugyanezt a jogot a többi harmadfokú individuumoktól is, a mivel ad absurdum jutunk. Ezzel szemben ha elismerjük, hogy a társadalom vizsgálatánál az említettem objektív vagy természettudományi szemléletmóddal élhetünk, vagy ha tovább menve nem látunk nehézséget abban, a miről mindjobban meggyőződöm s a mit a szociológia létjogának és a tudományok rendszerében kijelölendő helyének vitájában talán nem lenne terméketlen bővebben kifejteni: hogy a szociológia nem a lélektani, hanem a természettudományok közé sorolandó, akkor bizonyára az ellen sem lehet kifogásunk, ha a szociológiát a társadalmak, mint tisztán anyagi létezők, mint Méray mondja, a *kulturtestek* vagy a zoológia nyelvén beszélve, mint a harmadfokú individuumok közül az *emberek* tudományának tekintjük. És ismét: ha az ellenkező álláspontra helyezkedünk is, tehát ha azt mondjuk, hogy a társadalom egy nagy folyamat és nem szubstanciális létező, akkor sem származik ebből semmi nehézség az organikus szociológiára, mert természetes, hogy akkor következetesen ugyanezt kell mondanunk az organizmusra is és így megint csak egynemű dolgokhoz jutunk.

De másodszor az is csak látszólagos akadály, mintha a társadalmak és az organizmusok összehasonlításánál egymástól

távolabb eső dolgokat, egymáshoz idegenebb tudományok körébe tartozókat helyeznének vonatkozásba, mint a mikor a csillagász egyes égitestek, a zoológus alacsonyabb és magasabbrendű állatok, a történettudós alacsonyabb vagy magasabb kultúrájú népek jogszokásai vagy erkölcsi között talál hasonlóságot. A természetben nem lévén meg azok a határok, melyek az egyes tudományok vagy azok ágai között léteznek, ha szorosabban utánanéznénk az analógiák révén keletkezett következtetéseknek, bizonyára találnánk köztük nem egy olyat is, a mely egymástól látszólag messzebb eső dolgokat köt össze egymással. De elég lesz talán itt egyetlen példára hivatkoznom, mely ugyan csak egy épen megpendített összehasonlítás, de mivel még sokkal távolabbi dolgokat még sokkal meglepőbben állít szembe egymással, igen alkalmas az organikus szociológiában rejlő gondolatnak megvilágítására.

Ismeretes, hogy napjainkban a természettudósoknak egyik legdivatosabb témája az atomok összetételének vizsgálata, melynél rájöttek, hogy az atomok még sokkal kisebb u. n. ősatomokból állanak s hogy ezeknek az atomban való szerkezetéről is lehet sejteni valamit. Úgy látszik, hogy a közép-pontot mindenütt egy túlnyomóan nagyobb ősatom foglalja el» olyanformán, mint a naprendszernek centrumát a napok, annyiban is, mert ezen központi részecskék közül a többiek bolygók módjára mozognak. Mi sem természetesebb annál a föltevésnél, hogy az atomok élete ugyanazon törvényszerűségek szerint megy végbe, mint a minőket a csillagászok a naprendszerekben találnak, sőt pl. már össze is hasonlították a Perseusnak 1901-ben fölfedezett csillagát, melynél valami összeütközést és nyomban utána ködfelhők kisugárzását észlelték, a sokat emlegetett radiummal, melynél tudvalevőleg finom anyagrészecskéknek ugyanilyen kisugárzása megy végbe. Nem kell már most egyéb, minthogy még több támaszpontot nyerjünk az égboltozaton és a legkisebb anyagi elemekben lejátszódó tünemények összehasonlítására és tovább szövődhetnek az egybevetések a természet makrokosmosai és mikrokosmosai között. S ha ez csakugyan így fog történni, ha csakugyan csillagászati ismeretekkel fognak bevilágítani a kémiai elemek belsejébe, vajjon még akkor is tudománytalanságot és sarlatánkodást fognak-e látni abban, ha a társadalmi törvényszerűségeket biológiai ismeretek segítségével igyekeznek földeríteni?

Madzsar Imre.